

Kind aan huis

Gender, huiselijkheid en zelfperceptie in de persoonlijke correspondentie van de kinderen Bethune in vroegnegentiende-eeuws België¹

Louise DESCHRYVER

Abstract

In the past two decades the historiography of the child has paid increasing attention to the voices and experiences of children in the past, gradually letting go of the so-called 'adult gaze' and learning to study children as historical actors in their own right. Building upon these insights, this article will assess the influence of adult bourgeois norms on the world and self-perception of children in nineteenth-century Belgium from a strict children's point of view. It will contribute to our knowledge of the mechanisms underlying children's socialization in the past, arguing that rather than being the passive recipients of adult norms, children actively internalized the ideas and ideals with which they were brought up. More concretely, the article will take the form of a case study and investigate how the influential ideal of domesticity that emerged in the late eighteenth-century shaped the developing gender identity of two teenagers living in early nineteenth-century Belgium. Hence, it will contribute to the budding historiography of family and child in the regions of present-day Belgium.

Terwijl familie- en genderhistorici al enkele decennia in een bruisende dialoog verwickeld zijn, ontluikt de aandacht voor gender in de historiografie van het kind en vice versa pas sinds enkele jaren.² Dit artikel wil een bijdrage leveren aan onze kennis van de vormende invloed van volwassen gendernormen op de leef- en ideeënwereld van kinderen in het verleden en zal een analyse maken van de eigenschappen die negentiende-eeuwse jongens en meisjes zich volgens het gangbare 'huiselijkheidsideaal' eigen hoorden te maken. Door het ideaal van huiselijkheid niet enkel als cruciaal voor de negentiende-eeuwse

¹ Dit artikel is gebaseerd op het tweede hoofdstuk van mijn masterproef 'Vous allez me traiter d'un enfant: zelfperceptie van de kinderen Bethune in vroegnegentiende-eeuws België', 2017.

² L., ABRAMS, 'At home in the family: women and familial relationships', D., SIMONTON (red.), *The Routledge History of Women in Europe Since 1700*, Abdingdon en New York, 2006, 16-17; L., TILLY, 'Women's History and Family History: Fruitful Collaboration or Missed Connection', *Journal of Family History*, 12 (1987), 303-315; A., FLETCHER, *Growing up in England: The Experience of Childhood 1600-1914*, New Haven en Londen, 2008, xiv-xv; S., LIPSETT-RIVERA, 'The Emotional Life of Boys in Eighteenth-Century Mexico City', D., SIMONTON (red.), *The Routledge Handbook of the History of Gender and Urban Experience*, Londen, 2016, 351-361.

vrouwelijke, maar ook de mannelijke identiteit te beschouwen, bouwt deze case study voort op recente inzichten in de Angelsaksische gendergeschiedenis. Daarin pleitte onder meer John Tosh dat voor negentiende-eeuwse mannen het huishouden, naast de homosociale publieke ruimte, een belangrijk ankerpunt van genderidentiteit was.³ Verder tracht dit artikel een bijdrage te leveren aan de nog ontluikende Belgische historiografie van familie en kind. In de Angelsaksische wereld hebben *childhood studies* zich in de laatste decennia uit de familie- en cultuurgeschiedenis tot een bloeiend en veelzijdig onderzoeksveld ontwikkeld, terwijl ook Nederlandse historici als Dekker, Baggerman en Roberts waardevol onderzoek hebben verricht naar de geschiedenis van het kind in hun contreien.⁴ Het blijft voorlopig echter wachten op de komst van dergelijk systematisch historisch onderzoek naar kinderen in de voormalige Zuidelijke Nederlanden en België.⁵

Ik voer dit onderzoek aan de hand van honderdzesendertig brieven uit de persoonlijke correspondentie die Sidonie en Jean-Baptiste Bethune, de oudste dochter en zoon van Felix Bethune en Julie-Adèle de Renty, tijdens hun tienerjaren met hun ouders onderhielden. Respectievelijk geboren in 1817 en 1821, groeiden ze met hun twee jongere broers Felix en Paul op in de middens van de vroegnegentiende-eeuwse Kortrijkse burgerij in de zuidelijke streken van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Hun vader, een rijke linnenhandelaar, runde het familiebedrijf *Bethune et Fils* en onderhield samen met zijn vrouw, zelf de dochter van een Rijselse linnenhandelaar, drukke contacten met de welstellende Frans-Vlaamse handelsfamilies in Noord-Frankrijk.⁶ Toen Sidonie dertien en Jean negen jaar oud waren, maakte de Belgische Revolutie een einde aan het bewind van Willem I en waren de kinderen via hun vader nabije getuige van de woelige geboorte van de staat België. Felix koes-

³ J., TOSH, *A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, New Haven en Londen, 1999; J., TOSH, *Manliness and masculinities in nineteenth-century Britain: essays on gender, family and empire* (Women and Men in History), Harlow, 2005.

⁴ Zie bijvoorbeeld H., PEETERS (red.), *Vijf eeuwen gezinsleven: liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*, Nijmegen, 1988; R., DEKKER, *Uit de schaduw in 't grote licht: kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek*, Amsterdam, 1995; L., GROENENDIJK en B., ROBERTS (red.), *Losbandige jeugd: Jongeren en moraal in de Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen en de Vroegmoderne Tijd*, Hilversum, 2004; B., ROBERTS, *Sex and Drugs Before Rock 'n Roll: Youth Culture and Masculinity During Holland's Golden Age* (Amsterdam Studies in the Dutch Golden Age), Amsterdam, 2012, 19-21; A., BAGGERMAN en R., DEKKER, *Kind van de toekomst: de wondere wereld van Otto van Eck 1780-1798*, Amsterdam, 2005.

⁵ Voor België zie J., VERBERCKMOES, 'Families and emotion in the Spanish Netherlands', B., VAN BENEDEN (red.), *Rubens in Private: The Master Portrays his Family*, Londen, 2015, 122-131; J., DEKKER, L., GROENENDIJK en J., VERBERCKMOES, 'Trotse opvoeders en kwetsbare kinderen: De pedagogische ruimte in de Nederlanden', J.-B., BEDAUX en R., EKKART (red.), *Kinderen op hun mooist: Het kinderportret in de Nederlanden 1500-1700*, Gent en Amsterdam, 2001, 43-60; C., GOOSSENS en J., VERBERCKMOES, *Broze levens, krachtige vrouwen: Zussen, moeders en tantes Goubau in de achttiende eeuw* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 30), Leuven, 2017; H., LANGERAERT, 'Drie eeuwen kinderarbeid in België', H., LANGERAERT en W. VAN HOORE, *Made By Children: Kinderarbeid vroeger en nu*, Oostkamp, 2017, 9-28.

⁶ B., SMITH, *Ladies of the Leisure Class: The Bourgeoises of Northern France in the Nineteenth Century*, Princeton, 1981, 29-34; H., DEKEYZER, *Bijdrage tot de biografische schets van Felix Bethune, 1789-1854*, licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Wijsbegeerte en Letteren, 1979, 7-8.

terde immers politieke ambities en zetelde als felle tegenstander van Willem I in het Nationaal Congres. Als dank voor bewezen diensten benoemde koning Leopold I hem in 1836 tot burgemeester van Kortrijk, een ambt dat Felix bijna twintig jaar zou bekleden. Zijn echtgenote Julie-Adèle bestierde ondertussen het grote huishouden van de familie in de Leiestraat in Kortrijk en in het zomerkasteel in Marke.⁷

Deze rolverdeling was een product van de nieuwe huiselijkheidsidealen die aan het eind van de achttiende eeuw in West-Europa waren ontstaan en een verdere polarisering van mannelijke en vrouwelijke genderrollen hadden te weeggebracht.⁸ Negentiende-eeuwse Verlichte denkers en religieuze moralisten beschouwden de mannelijke en vrouwelijke aard steeds meer als complementaire tegenpolen. De vrouw werd verheven tot de morele meerdere van haar echtgenoot. Als moeder was ze een zorgend, puur en onschuldig wezen. Egoïsme en seksuele driften waren haar vreemd. Haar frêle natuur maakte de vrouw echter ongeschikt om zich in de negentiende-eeuwse publieke wereld van kapitalisme en industriële drukte te begeven, daarvoor was de rationaliteit en daadkracht van haar man weggelegd. Aldus, met het ontstaan van een duidelijke scheidingslijn tussen de private en de publieke sfeer, werden de dagelijkse leefwerelden van vrouw en man verder van elkaar gescheiden.⁹

Deze genderpolarisering tekende zich het eerst en het sterkst af in de midde van de goeude burgerij. In het jonge België maakte de familie Bethune deel uit van de hoogste echelons van deze bourgeoisie. De genderidentiteiten die de kinderen Bethune tijdens hun jeugd construeerden waren dus doordrongen van de normen en idealen van hun maatschappelijke klasse en vallen niet te vergelijken met die van hun leeftijdsgenoten uit de kwijnende Kortrijkse vlas- en textielnijverheid. Daarin werden boerenkinderen in het gezin mee ingezet in de arbeidsintensieve vlasverwerking. Meisjes leerden al vanaf hun vijfde vlagaren opwinden en waren op hun tiende volleeerde spinsters, terwijl jongens vanaf hun twaalfde aan het weefgetouw aan het werk werden gezet. Weinigen van hen leerden lezen of schrijven.¹⁰ In het gezin van Felix Bethune,

⁷ De naam van de familie werd pas tussen 1903 en 1907 officieel van 'Bethune' naar 'de Bethune' gewijzigd. Daarom heb ik er in dit artikel voor gekozen de naam 'Bethune' te gebruiken, aangezien alle gezinsleden van Felix met deze naam door het leven gingen. Zie A., ADRIAENSSENS, *Van laken tot linnen: De textielhandel Bethune & Fils, tweede helft achttiende eeuw*, doctoraatproefschrift, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2016, 165-168.

⁸ L., DAVIDOFF en C., HALL, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class 1780-1850*, Londen en New York, 2002, 450; K., MATTHIJS, *Sociologische en demografische indicatoren van verhuiselijking en emotionalisering van het huwelijk in de 19e eeuw in Vlaanderen*, onderzoeksverslag, KU Leuven, Departement Sociologie, 2002, 28-31.

⁹ M. J., MAYNES, 'Class Cultures and Images of Proper Family Life', D., KERTZER en M., BARBAGLI (red.), *Family Life in the Long Nineteenth Century 1789-1913* (The History of the European Family, 2), New Haven en Londen, 2002, 202-203; P., PUSCHMANN, R., PAPING en K., MATTHIJS (red.), *Familie en levenskansen in het verleden: historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen en Nederland* (Jaarboek historische demografie 2015), Leuven en Den Haag, 2015, 18-19.

¹⁰ LANGERAERT, 'Drie eeuwen kinderarbeid in België', 10-13; N., MADDENS (red.), *De geschiedenis van Kortrijk*, Tiel, 1990, 500-501 en 512-513.

daarentegen, werden kosten noch moeite gespaard om de kinderen geschikt en hoogstaand onderwijs te verschaffen. Ook moedigden Felix en Julie-Adèle samen met verschillende privéleraars de kinderen vanaf hun eerste penoefeningen aan om zelf brieven te schrijven, waarbij ze zich hoorden te trainen in de literaire en stilistische normen die ze in hun volwassen correspondentie onder de knie zouden moeten hebben.

Dat de brieven in dit bronnencorpus hoofdzakelijk gericht waren aan de ouders van Jean en Sidonie, betekent dat zij daarin niet alleen rekening hielden met de stijl, maar ook met de inhoud van hun brief. Ouders lieten hun kinderen merken welke onderwerpen ze graag in hun brieven aantroffen en gebruikten deze niet enkel als een communicatie-, maar ook een socialisatiemiddel. Terwijl kinderen hun brieven neerpenden, hoorden ze de idealen en waarden waarover ze bij voorkeur schreven te internaliseren.¹¹ Desondanks zijn (kinder)brieven bij uitstek te beschouwen als, in de woorden van historica Rebecca Earle, 'sites of epistolary self-construction': een omgeving waarin tieners als Jean en Sidonie een eigen visie op zichzelf en hun omgeving ontwikkelden en deze al dan niet bewust communiceerden naar hun ouders.¹² Het is ongetwijfeld zo dat Jean en Sidonie in het brieven corpus van dit onderzoek enkel dat deel van hun persoonlijkheid wilden blootgeven dat hun ouders zou interesseren of bevallen.¹³ Onbewust gaven ze daarin echter veel meer informatie over zichzelf prijs dan ze zelf beseften, onder meer over hun ontwikkelende genderidentiteit.

In een eerste paragraaf behandelt dit artikel de houding van onderdanigheid en dienstbaarheid die Sidonie zich in haar opleiding tot echtgenote, huishoudster en moeder eigen leerde maken. Vervolgens wordt dieper ingegaan op hoe Jean zich mentaal klaarstoomde voor de autoritaire, zelfstandige rol van huisvader, patriarch en kostwinner die hij als volwassene zou opnemen. Tot slot wordt de invloed van de publieke wereld van kapitalisme en natiestaat op Jeans groeiende mannelijke identiteit besproken, een wereld waarin Sidonie zich niet hoorde te begeven. Zo wordt stilgestaan bij de respectievelijke impact van het negentiende-eeuwse ideaal van huiselijkheid op de ontwikkeling van een genderidentiteit bij jongens en meisjes in vroegnegentiende-eeuws België.

¹¹ W., RUBERG, *Conventionele Correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850*, Nijmegen, 2005, 105-129.

¹² R., EARLE (red.), *Epistolary Selves: Letters and Letter-Writers 1600-1945* (Warwick Studies in the Humanities), Aldershot e.a., 1999, 2; D., GOODMAN, *Becoming a Woman in the Age of Letters*, Ithaca en Londen, 2009, 3.

¹³ RUBERG, *Conventionele Correspondentie*, 105-129.

1. VAN MEISJE TOT VROUW: SIDONIE VAN THUIS NAAR DE KOSTSCHOOL EN TERUG

1.1. *Onderdanige echtgenote*

Toen Sidonie ongeveer twaalf jaar oud was, stuurden haar ouders haar naar de *Sacré Coeur*-kostschool in Rijsel, een van de tientallen elitaire en invloedrijke meisjesscholen van het internationale netwerk van de ‘Dames du Sacré Coeur’.¹⁴ Hoewel het curriculum deels bestond uit een flinke portie lessen in de *arts d’agrément*, zoals handwerk, pianolessen en tekenen, genoten de meisjes daarnaast ook van een relatief uitgebreid pakket aan kennislessen, waaronder geschiedenis, grammatica en Franse literatuur.¹⁵ In de enkele brieven uit Rijsel die van Sidonie bewaard zijn gebleven, bedankte ze haar vader voor zijn adviezen bij het studeren van deze vakken, waar ze nogal mee worstelde.¹⁶ Het intensieve en relatief hoogstaande lesprogramma van de kostschool had echter niet tot doel jonge meisjes klaar te stomen voor een leven als denkster, integendeel. Vluchtige lessen van ca. twintig minuten voorzagen hen van een vrij oppervlakkige kennis, die hen vooral moest toelaten met meer charme Italiaanse liederen te zingen of een gezelschap te bekoren met een mondje Engels. Het klooster bereidde de leerlingen in de eerste plaats voor op een huiselijke toekomst als echtgenote. Daarvoor was een diepgaandere algemene kennis niet alleen onnodig, maar zelfs onwenselijk. ‘Verboden kennis’ (waaronder begrip van Latijn en Grieks, talen voorbehouden voor de mannelijke wereld van wetenschap) moest voor de onschuldige ziel van jonge meisjes worden afgeschermd.¹⁷

Wat de zusters Sidonie bovenal inpeperden, was de onderdanige houding die van de negentiende-eeuwse echtgenote verwacht werd. De rigide *esprit du Sacré Coeur* leerde Sidonie individualisme af en leerde haar anderen (in de eerste plaats haar familie) voorop te stellen. Zo lieten de zusters hun leerlingen nooit individuele spelletjes spelen tijdens hun lespauzes en verwachtten ze van de meisjes dat ze hetzelfde, identieke handschrift aanleerden. Ook de grijze uniformen en de beperkte toestemming tot praten stonden symbool voor de afwezigheid van persoonlijkheid en identiteit en een afkeuring van zelfexpressie.¹⁸ Net

¹⁴ R., ROGERS, ‘Culture and Catholicism: France’, J., ALBISETTI, J., GOODMAN en R., ROGERS (red.), *Girls’ Secondary Education in the Western World from the 18th to the 20th Century*, New York, 2010, 30; R., ROGERS, *From the Salon to the Schoolroom: Educating Bourgeois Girls in Nineteenth-Century France*, Pennsylvania, 2005, 56-58; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 12 december 1832.

¹⁵ SMITH, *Ladies of the Leisure Class*, 168-176.

¹⁶ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 12 december 1832; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 17 december 1832; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 4 december 1832.

¹⁷ SMITH, *Ladies of the Leisure Class*, 168-176; ROGERS, ‘Culture and Catholicism: France’, 29.

¹⁸ SMITH, *Ladies of the Leisure Class*, 173.

als het aanleren van de *arts d'agrément* en wat oppervlakkige wetenschappelijke kennis diende deze training in zelfverloochening ter voorbereiding op de vervulling van een van de meest centrale aspecten van hun leven als vrouw: echtgenote worden.

Al in Sidonies brieven uit Rijsel bleek de invloed van de leer van het klooster haar uitwerking niet te missen. Toen ze op haar vijftiende ziek werd, schreef ze haar vader dat hij hierover niets zou lezen in haar rapport. Ze had de *maîtrine de santé* immers niet verteld over haar verkoudheid, omdat ze naar eigen zeggen wist dat 'daartegen toch geen remedie bestond'.¹⁹ Sidonies bijna zakelijke bondigheid over haar ziekte stond in schril contrast met de toon waarop haar zestienjarige broer Jean hun vader enkele jaren nadien omstandig vertelde over hoe hij al dagenlang geveld was door een verkoudheid en zo onderhand klaar was 'om zich in de Dijle te gooien'.²⁰ Dergelijke dramatische uitspraken pasten niet in het discours van een goede vrouw. In tegenstelling tot haar broer had Sidonie het in haar correspondentie zelden over zichzelf of over haar persoonlijke ideeën, meningen of gedachten.²¹ Als ze zelf een voorstel deed over het huishouden of de regeling van familieaangelegenheden, sloot ze haar suggestie steeds af met de verzekering dat indien het idee haar vader niet beviel, ze het meteen zou laten varen.²²

Sidonie was bij haar terugkeer uit Rijsel op haar achttiende precies de jongedame die de kloosterzusters van haar hadden willen maken. Ze entertainde haar familieleden met haar zang en pianospel, sprak Engels, tekende, borduurde en vervaardigde manden en kleine buideltjes die ze afwerkte met parels.²³ Vrijwel

¹⁹ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix Bethune, 4 december 1832.

²⁰ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 27 mei 1839.

²¹ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 2 november 1837; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 25 februari 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 4 februari 1839.

²² MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 29 augustus 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 19 februari 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 5 september 1839.

²³ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 1835; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 29 augustus 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 9 augustus 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 1837; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 19 februari 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 12 augustus 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 2 september 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 4 december 1832; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Sidonie Bethune, ongedateerd.

steeds was het resultaat van haar handwerk bestemd voor een van haar vrouwelijke familieleden of kennissen.²⁴ Dat haar buideltjes en tekeningen een hoger sociaal doel moesten dienen, maakte dat Sidonie het vervaardigen ervan eerder als werken dan als ontspanning ervaarde.²⁵ Als het handwerk trager vorderde dan ze op voorhand had gepland en ze de levering van haar werkmaterialen via allerlei bediendes en familieleden moest bijstellen, bracht dat de nodige stress met zich mee.²⁶ Bovendien vergewiste Sidonie er zich steeds op voorhand van dat haar vader zich kon vinden in haar ideeën over gepaste geschenken voor diverse kennissen.²⁷

Ook in haar relatie met de vier jaar jongere Jean mat Sidonie zich een rol van nederigheid en ondersteuning aan. Ze schreef haar drukbezette, hard studerende broer in Leuven elke zondag trouw een brief, maar drukte hem daarin telkens op het hart vooral geen tijd te verspillen aan het pennen van een antwoord. Sidonie was in de wolken als haar hard studerende broer haar wél met een brief vereerde, zoals blijkt uit een haastig neergepend briefje aan haar ouders, waarin ze in haar enthousiasme alle stijlvereisten die ze gewoonlijk in haar correspondentie aanhield, overboord gooid. Ze was, zo schreef ze, ontzettend verheugd en vereerd omwille van het stukje van zijn kostbare tijd dat haar broer, 'notre philosophe', aan haar had besteed en besloot ze nog meer voor hem te bidden dan ze gewoonlijk al deed.²⁸

1.2. *Dienstbare vrouw des huizes*

In grote huishoudens als dat van Felix Bethune nam de vrouw des huizes bedienden aan, ontsloeg en superviseerde hen, plande ze menu's, hield ze de inkomsten en uitgaven in de gaten, deed ze boodschappen en bereidde ze buitenverblijven voor op lange bezoeken in de zomer. Van haar werden, zo merkte Lynn Abrams op, vaardigheden geveerd die geschikt waren voor het runnen van een kleine zaak.²⁹ Jonge meisjes leerden dan ook al vroeg de uitgebreide huishoudelijke taken kennen die hun moeder dagelijks volbracht. Ze vergezelden hen op hun huishoudelijke ronde langs de linnen- en voorraadkas-

²⁴ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 4 december 1832; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix Bethune, 19 februari 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 29 augustus 1839.

²⁵ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 29 augustus 1839.

²⁶ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 29 augustus 1839.

²⁷ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix Bethune, 19 februari 1839.

²⁸ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 20 augustus 1839.

²⁹ ABRAMS, 'Women at home in the Family', 31-32.

ten (op haar eenentwintigste kende Sidonie de exacte bewaarplaats van de kleinste huishoudobjecten vaak beter dan haar moeder en zeker beter dan haar vader) en bij hun liefdadigheidsnaaiwerk voor de armen, waar ze zelf hun (nog kinderlijke) steentje aan bijdroegen.³⁰ Ook hun onderwijs bereidde deze meisjes voor op hun latere huishoudelijke verantwoordelijkheden: zo besteedden de zusters van het *Sacré Coeur* maar weinig aandacht aan humanistische of wetenschappelijke lesonderwerpen, maar boekhouding, een vaardigheid die elke goede echtgenote onder de knie hoorde te hebben, werd wel grondig behandeld.³¹

Na haar terugkeer uit Rijsel had Sidonie van de zusters voldoende vaardigheden aangeleerd om door haar moeder verder opgeleid te worden tot een jonge *maîtresse de ménage*. Aanvankelijk ging haar praktische cursus gepaard met de nodige schoonheidsfoutjes. Zo schreef ze haar moeder in een ongedateerde brief hoe ze tijdens diens afwezigheid vergeten was het avondeten voor haar vader en broers te voorzien.³² Naarmate de jaren vorderden, kreeg ze het ‘managen’ van de talloze huishoudelijke taken echter steeds beter onder de knie. Zo herinnerde ze op haar eenentwintigste vanuit een kuuroord in Aken haar ouders aan de uiteenlopende huishoudelijke karweien die ze in haar afwezigheid moesten overzien. Sidonies brieven geven een idee van de indrukwekkende verantwoordelijkheden die ze als jong meisje over het huishouden had verworven en die haar overal leken te volgen.³³

Sidonie wende tijdens haar tienerjaren niet alleen aan het arbeidsintensieve karakter van een negentiende-eeuws huishouden, maar ook aan het hoge *m’as-tu vu*-gehalte ervan. Welvarende gezinnen als dat van Felix Bethune trachtten niet alleen de negentiende-eeuwse huiselijkheidsidealen te evenaren, maar stelden hun huiselijk genot – en dus de kwaliteiten van de vrouw des huizes – ook bewust tentoon voor bezoekers, zakenrelaties en bedienden. De prestatiedruk die bij dit ‘zelfbewust familialisme’ kwam kijken liet zich ook voelen bij de dochters van grote huishoudens.³⁴ Zo keek Sidonie als eenentwintigjarige op tegen de chaos van een feest dat weldra plaats zou vinden en realiseerde ze zich dat het plezier ervan niet voor haar weggelegd

³⁰ SMITH, *Ladies of the Leisure Class*, 165; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 3 augustus 1839.

³¹ SMITH, *Ladies of the Leisure Class*, 168-169.

³² MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Julie-Adèle Bethune, ongedateerd.

³³ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Julie-Adèle Bethune, juli 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 25 augustus 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 18 augustus 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 9 augustus 1839; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 3 augustus 1839.

³⁴ J., GILLIS, *A World of Their Own Making: A History of Myth and Ritual in Family Life*, Oxford, 1994, 72.

zou zijn.³⁵ Ook uit een andere brief blijkt hoezeer Sidonie begaan was met het welslagen van feestelijkheden. Toen Felix onverwachts avondgasten op zijn eentje moest ontvangen, probeerde zijn dochter hem in haar brief subtiel te hinten over welke tafelonderwerpen hij ter wille van de algemene sfeer beter niet aansneed.³⁶ De welgemanierdheid en sociale vaardigheid waarin Sidonie van kinds af getraind was om een partijtje tot een succes te maken, wendde ze dus ook vanop afstand aan om diners waar ze niet bij was in goede banen te leiden. Zelfs wanneer Sidonie het huishouden fysiek achterliet, ontsnapte ze niet aan de verantwoordelijkheden ervan.

1.3. *Zorgzame moeder*

Sidonie heeft zelf nooit kinderen gekregen, maar de manier waarop ze in haar brieven over kleine kinderen schreef, doet vermoeden dat dat niet gelegen heeft aan een gebrek aan moederlijke gevoelens. Met name over haar jongste broertje, Paul, liet ze zich in haar correspondentie erg moederlijk uit en beschreef ze telkens weer zijn behoefte aan plezier, affectie en ontspanning, zijn schattige of hartverwarmende uitspraken en kinderlijke vreugde om een beloning voor goed gedrag. Toen Paul op zijn zevende in afwezigheid van zijn moeder ziek werd, maakte ze zich dan ook sterke zorgen over ‘het arme kleintje’ en hield zijn gedrag en eetlust nauwlettend in het oog.³⁷ Ook over haar nichtje Alix schreef Sidonie zorgzame passages in haar brieven. De baby hilde veel en sliep niet makkelijk in, maar dat leek Sidonie, haar verzorger voor de dag, niet te deren. ‘We moeten geduld hebben’, pende ze aan haar vader, ‘ze is immers nog zo klein’.³⁸ Toen ze haar ouders enkele maanden later in een van haar brieven vertelde hoe ze naar de slapende zuigeling had staan kijken, vertelde ze hen hoe ze zich had moeten inhouden om ‘het kleine engeltje’ niet opnieuw op te pakken.³⁹

Een ideale negentiende-eeuwse moeder hield niet alleen van haar kinderen, maar voedde hen ook streng op tot de vrome, ideale burgers die ze hoorden te worden. Zo waren plichtsbesef, gehoorzaamheid en werkethiek maar enkele van de waarden die moeders aan hun kinderen hoorden bij te bren-

³⁵ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Sidonie Bethune, 3 september 1839.

³⁶ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix Bethune, 1837.

³⁷ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Julie-Adèle Bethune, 1837.

³⁸ Elle n'est cependant pas toujours très sage la nuit, mais elle est encore si petite qu'il faut bien prendre patience; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix Bethune, 1839.

³⁹ C'était un bien joli petit ange et réellement il fallait l'aimer beaucoup pour résister à la tentation de l'embrasser; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 15 december 1839.

gen.⁴⁰ Ook die taak nam Sidonie als tiener al op zich. Zo gaf ze op haar achttiende haar broertje Felix een fikse uitbrander nadat hij had verzaakt aan zijn broederlijke plicht haar in het *pensionnat* te schrijven. Na haar terugkeer uit Rijsel schakelde ze hem wanneer nodig in het huishouden in en deelde hem zonder pardon allerlei karweitjes toe. Dat ook Sidonies broertjes haar als een soort zorgende moederfiguur ervaarden, blijkt onder meer uit hoe de kleine Paul bij haar afwezigheid iedereen in zijn omgeving maar bleef vragen wanneer “zijn Sidonie” nu eindelijk terugkwam, net zoals hij dat over zijn moeder vroeg als zij er enkele dagen niet was.⁴¹

2. VAN JONGEN TOT MAN: JEAN TUSSEN THUIS, AULA EN NATIE

2.1. *Studentikoze zelfstandigheid*

Net als zijn zus hoorde Jean zich als negentiende-eeuwse jongeman voor te bereiden op de genderrollen die de volwassen maatschappij hem zou opleggen. Weldra zou hij zelf huwen en kinderen krijgen en net als zijn vader een autoritaire positie innemen in de patriarchale huiselijke orde. Hij zou zich als hoofd van zijn gezin niet met elk mogelijk detail van het huishouden bezighouden, maar als kostwinner wel de algemene controle erover ten allen tijde moeten bewaren.⁴² Hij zou de verantwoordelijkheid moeten dragen voor het welzijn van zijn vrouw en kinderen en voor deze laatsten een degelijke opvoeding moeten voorzien.⁴³

Het is pas met de belangrijke bijdragen van Brits genderhistoricus John Tosh dat de historische aandacht voor het belang van huiselijkheid in negentiende-eeuwse mannelijkheidsidealen geleidelijk is gegroeid. Negentiende-eeuwse mannen definieerden zichzelf volgens Tosh niet enkel in de christelijke, homosociale milieus van jongenskostscholen en universiteiten, die door de eerste Britse genderhistorici in de jaren 1980 werden onderzocht, maar ook in interactie met hun gezin, in de confrontatie met dat wat ze *niet* waren.⁴⁴ Het bereiken van een volwaardige status als ‘man’ vereiste gezinshoofd worden, een vrouw hebben en kinderen krijgen, en dan nog liefst zonen. Onderzoek

⁴⁰ DAVIDOFF en HALL, *Family Fortunes*, 175.

⁴¹ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix en Sidonie Bethune, 1835.

⁴² M., FRANCIS, ‘The Domestication of the Male? Recent Research on Nineteenth- and Twentieth-Century British Masculinity’, *The Historical Journal*, 45 (2002), 637-652.

⁴³ R., SARTI, ‘Men at Home: Domesticities, Authority, Emotions and Work (Thirteenth-Twentieth Centuries)’, *Gender and History*, 27 (2015), 532.

⁴⁴ Bijvoorbeeld J., MANGAN en J., WALVIN (red.), *Manliness and Morality: Middle-Class Masculinity in Britain and America, 1800-1940*, Manchester, 1987; N., VANCE, *The Sinews of the Spirit: the Ideal of Christian Manliness in Victorian Literature and religious Thought*, Cambridge, 1985; C., NELSON, ‘Sex and the Single Boy: Ideals of Manliness and Sexuality in Victorian Literature for Boys’, *Victorian Studies: A Journal of the Humanities, Arts and Sciences*, 32 (1989), 525-550.

naar de publieke, mannelijke sfeer volstaat volgens Tosh dus niet om de veelheid aan negentiende-eeuwse ervaringen van mannelijkheid in kaart te brengen.⁴⁵

Genderhistoricus Paul Deslandes integreerde Tosh' inzichten in zijn studie *Oxbridge Men*, waarin hij de rol van mannelijkheidsidealen in het leven van jongens aan Britse universiteiten analyseerde. Hij benadrukte daarin de tegenstrijdige rol die de huiselijkheidsidealen van de volwassen samenleving speelden in het leven van de mannelijke jeugd. Enerzijds was de universiteit, zoals de klassieke historiografie bepleitte, de publieke tegenpool van het private huiselijk leven dat de studenten voor hun studies hadden verlaten, een mannelijk bastion en toevluchtsoord voor de dwingende kracht van het negentiende-eeuwse gezinsideaal.⁴⁶ Toch keerden heel wat studenten de private sfeer van hun vrouwelijke gezinsleden niet volledig de rug toe, integendeel. Velen konden zich niet volledig losmaken van het geruststellende en vertrouwde gevoel dat de vrouwelijke huiselijke sfeer bij hen opriep en maakten van de zorgende 'alma mater' hun plaatsvervangende moeder en van hun studentenkamer hun eigen huiselijke haven.⁴⁷

Ook Jean richtte zijn kamer in het Pauscollege in Leuven met zorg in. In zijn brieven naar huis berichtte hij regelmatig over de schilderijen die hij had aangekocht, of probeerde hij zijn ouders er subtiel toe te bewegen een van de schilderijen uit Kortrijk naar hem op te sturen, om de 'grote leegte' die nog op zijn muur gaapte op te vullen.⁴⁸ Dat Jean graag vertrouwde schilderijen om zich heen verzamelde, blijkt ook uit een brief uit het voorjaar van zijn vierde jaar in Leuven, waarin hij Sidonie uitgebreid bedankte voor de 'kleine, maar ravissante' tekening die zij voor hem gemaakt had en die hij die dag aan zijn schouw had opgehangen. Haar schilderij, zo beweerde Jean, verzachtte zijn heimwee naar huis, want het haalde in hem herinneringen naar boven die hem meer waard waren dan 'al het goud in de wereld'.⁴⁹

Terwijl *maitresse de menage* Sidonie in Kortrijk haar moeder bijstond in het managen van het ideale huishouden, hechte Jean met zijn vele decoratie-inspanningen in Leuven duidelijk eveneens groot belang aan huiselijkheid en gezelligheid. In tegenstelling tot zijn zus had Jean echter de volledige controle over zijn eigen studentenkamer en kon hij deze naar eigen goeddunken inrich-

⁴⁵ TOSH, *A Man's Place*, 1-8.

⁴⁶ P., DESLANDES, *Oxbridge Men: British Masculinity and the Undergraduate Experience 1850-1920*, Bloomington, 2005, 28.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 2 november 1837; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 5 november 1837; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Sidonie Bethune, november 1837.

⁴⁹ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 24 mei 1840.

ten en zo een individualiteit uit die Sidonie had leren onderdrukken. Hij kon beschikken over een leefomgeving die hij alleen controleerde en een onafhankelijkheid vestigen waarvan zijn zus nooit zou genieten.⁵⁰

2.2. *Autoriteit en controle*

Het gros van Jeans tienercorrespondentie werd vanuit Leuven verzonden en vertelt over zijn studentenleven, ver weg van zijn gezinsleden in Kortrijk. Het is dus heel wat moeilijker uit te maken welke rol de voorbereiding op het latere ouderschap heeft gespeeld in de constructie van Jeans jeugdige genderidentiteit dan in die van Sidonie. Toch waren er zeldzame gelegenheden waarop Jean als tiener net zoals zijn zus de rol oefende die hij later als ouder zou vervullen. Waar Sidonie zich met zorg om haar zieke broertjes ontfermde en hen verzorgde in afwezigheid van hun moeder, nam Jean in de afwezigheid van zijn vader tenminste vanaf zijn vijftiende de controle over het huishouden van hem over. Samen met de huisleraar, meester Breen, paste hij op zijn jongere broertjes Paul en Felix. Dat tijdens die periodes echter hij, en niet de volwassen huisleraar, de spreekwoordelijke lakens uitdeelde, is onder meer te merken aan het feit dat Felix zijn catechismus aan hem, en niet aan Breen moest opdreunen ter voorbereiding van zijn vormsel, zoals hij normaal voor zijn vader zou doen.⁵¹ Als Jean aan zijn afwezige ouders schreef over Paul, hanteerde hij een bijna vaderlijk discours. Hij verzekerde hen dat Paul erg flink was en dus elke dag op het platteland kon gaan spelen of naar verschillende kermissen was gegaan.⁵² Ook vanuit Leuven oefende Jean af en toe zijn mannelijke autoriteit in interactie met zijn jongere broertjes. Zo was Jean nauw betrokken bij Felix' lessen en vroeg hem vaak hoe zijn studeerwerk vlotte, was verrukt als hij hoorde dat Felix 'werkte als een leeuw' en verbolgen als hij zijn correspondentie met hem niet onderhield.⁵³ Jean eiste van zijn jongere broers dezelfde eigenschappen als zijn vader van hem: hard studeerwerk en respect voor oudere familieleden.

2.3. *Verder dan het huishouden: de publieke mannelijke identiteit*

De mannelijke individualiteit, zelfstandigheid en autoriteit die Jean als toekomstig hoofd van het huishouden leerde ontwikkelen, cultiveerde hij verder

⁵⁰ DESLANDES, *Oxbridge Men*, 10 en 50.

⁵¹ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 1835.

⁵² MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 1835; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, ongedateerd.

⁵³ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brieven van Jean-Baptiste Bethune aan zijn broer Felix Bethune, 1837-1839.

in de publieke genderrollen die hij zich als tiener aanmat. Immers, waar Sidonies tienerjaren zich steeds in en rond het huishouden afspeelden – de enige sfeer waarin zij zich als vrouw hoorde te begeven – trad Jean steeds verder buiten de huiselijke sfeer en ontwikkelde hij als toekomstig kostwinner en Belgisch burger naast een private ook een publieke mannelijke identiteit. Zodus vertrok hij op zijn zestiende naar Leuven om er de prestigieuze studies te volgen die vereist waren voor de carrière ‘die hij voorbestemd was af te leggen in de wereld’.⁵⁴ Zijn studententijd had, behalve het behalen van een diploma, net het bereiken van mannelijke intellectuele zelfstandigheid tot doel.⁵⁵ In Leuven interageerde hij met tientallen leeftijdsgenoten, professoren en kennissen van zijn ouders – met wie hij naar eigen zeggen ‘rookte als een Turk en converseerde als een artiest’.⁵⁶ Jean spiegelde zich zodus aan veel meer mannelijke rolmodellen dan enkel het voorbeeld van zijn vader. De haast irrationeel krachtige invloed van Jeans *peers* op de vorming van zijn mannelijke identiteit blijkt uit het feit dat hij zich in 1839, tegen de expliciete wensen van Felix in, opgaf voor de dreigende oorlog met Nederland, na gehoord te hebben dat verschillende “uitstekende leerlingen” zich op de rekruteringslijst hadden ingeschreven.⁵⁷ De jonge Belgische natie, zoals Josephine Hoegaerts al bepleitte, was een belangrijke bron voor mannelijke identiteitsvorming in de vroege negentiende eeuw, in het bijzonder voor jongeren als Jean.⁵⁸ De onderlinge competitie en concurrentie onder de mannelijke studenten van het Pauscollege was dat vermoedelijk evenzeer. Eenmaal ontuchtend van zijn patriottische roes en zich bewust van de consequenties die zijn inschrijving zou kunnen hebben, biechtte Jean aan zijn vader op wat hij had gedaan. In zijn brief kalmeerde hij hem – en vermoedelijk ook zichzelf – met de opmerking dat als het uiteindelijk tot een oorlog zou komen, de koning studenten als hij, ‘de elite van de jeugd van het land’, zou inzetten om de glorierijke veldslagen neer te penen voor de geschiedenis. Het sneuvelen van een ‘student van de hoogste categorie’ zou het land immers meer schade berokkenen dan de dood van tien ‘gros Flamands’, oordeelde Jean.⁵⁹

⁵⁴ [...] le carrière qui nous sommes destinés a parcourir dans le monde; MARKE, Stichting de Bethune, *06 Jean-Baptiste Bethune (1821-1894)*, nr. 06000, nieuwjaarsbrief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix en Julie-Adèle Bethune, 1 januari 1836.

⁵⁵ TOSH, *A Man's Place*, 118.

⁵⁶ D., SABBE, *J.B. Bethune: promotor van de neogotische beweging* (Handelingen van de Koninklijke Geschieden Oudheidkundige Kring van Kortrijk, XLVI), Kortrijk, 1979, 286-287; MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 27 mei 1839.

⁵⁷ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 4 februari 1839.

⁵⁸ J., HOEGAERTS, *Masculinity and Nationhood, 1830-1910: Constructions of Identity and Citizenship in Belgium* (Genders and Sexualities in History), Leuven, 2014, 15.

⁵⁹ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 0562310, brief van Jean-Baptiste Bethune aan Felix Bethune, 4 februari 1839.

Jeans tienerwereld strekte zich dus tot ver buiten de grenzen van het ouderlijk huishouden uit. Ook zijn genderidentiteit werd bijgevolg door meer dan deze huiselijke omgeving gedefinieerd. De veel nauwere domestieke sfeer liet Sidonie niet veel andere opties dan het volgen van de lijnen van het genderpatroon dat haar omgeving voor haar uitstekende. De onmiddellijke controle van haar familie op haar doen en laten bracht een grotere druk van maatschappelijke opvattingen over gender met zich mee. Slechts een keer liet ze in een brief aan haar vader openlijk haar mening blijken over politiek, toen ze zich misprijzend uitliet over de felle verkiezingsstrijd in de Franse pers, waarvan ze kennelijk goed op de hoogte was. Ze sloot haar korte opmerking af met de bedenking dat het ‘niet aan haar toebehoorde te oordelen over dergelijke zaken’.⁶⁰ Sidonie was zich dus maar al te goed bewust van de onderwerpen waarover ze zich als fatsoenlijke jonge vrouw al dan niet mocht uitspreken, al liet ze zich daar hier niet door tegenhouden om haar visie – mits verontschuldigende afsluiter – toch te delen. Aan die onmiddellijke controle op het naleven van genderrollen kon haar broer zich tenminste vanaf zijn zestiende min of meer onttrekken.

3. CONCLUSIE

In het licht van het recente pleidooi in de *childhood studies* voor meer aandacht voor ‘the voice and experience of the child in the past’, heeft dit artikel getracht de zelfperceptie van twee Belgische tieners uit hun persoonlijke correspondentie te ontsluiten. Het thema ‘gender en huiselijkheid’ diende daarbij als leidraad. Dit onderzoek was niet zozeer geïnteresseerd in de instructies, adviezen en geboden die Felix en Julie-Adèle aan hun oudste dochter en zoon oplegden, in de veronderstelling *dat* deze hun jeugdige zelfperceptie kleurden. Deze case study startte integendeel vanuit het onderzoek van kinderlijke gedachtewerelden om te achterhalen *hoe* en *in welke mate* maatschappelijke normen deze beïnvloedden.

Uit het onderzoek bleek dat vroegnegentiende-eeuwse gendernormen niet enkel een grote impact hadden op de leefomgeving en mogelijkheden van Jean en Sidonie, maar ook op hun zelfperceptie. Het mechanisme dat achter deze invloed zat, was geen eenzijdige volwassen oplegging van normen aan het kind, maar een internalisatieproces van deze normen door de kinderen zelf. Sidonie leek zich tijdens haar jeugd moedwillig volgzzaam te gedragen in de interactie met de mannen in haar omgeving (inclusief haar broer) en zichzelf en haar wensen weg te cijferen in haar dagelijkse bezigheden én haar correspondentie. Jean daarentegen profileerde zich in zijn zoektocht naar volwassen

⁶⁰ MARKE, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232, brief van Sidonie Bethune aan Felix Bethune, 27 februari 1839.

mannelijkheid met de jaren steeds duidelijker tussen zijn mannelijke *peers* en gaf zich zelfs op voor legerdienst om zijn mannelijk patriottisme tentoon te spreiden.

Dit onderzoek wil daarmee aansluiten bij het betoog van historici in de *childhood studies* om kinderen in het verleden als volwaardige historische actoren te beschouwen, en niet als de passieve ontvangers van de opvattingen van hun volwassen tijdgenoten, als werden deze, in de woorden van Peter Stearns, ‘op kinderen toegepast’.⁶¹ Sidonie en Jean waren overtuigd van hun respectievelijke inferioriteit en superioriteit ten opzichte van elkaar en gedroegen zich naar deze genderverhouding, niet omdat ze zich daar voortdurend toe gedwongen voelden door hun ouders, maar omdat ze zelf in deze idealen waren gaan geloven. Beiden streefden ze naar het evenaren van het beeld van de modelman/-vrouw, soms met nefaste gevolgen en tegen beter weten in. Sidonie en Jean zetten hun streven naar de ideaalbeelden van hun tijd in hun brieven naar Felix en Julie-Adèle ongetwijfeld extra in de verf. Toch blijkt uit deze analyse dat ze deze ook *zelf* belangrijk vonden en hieraan niet alleen hun discours, maar ook hun gedrag aanpasten – en zo uiteindelijk ook hun genderidentiteit.

BIBLIOGRAFIE

Archivalische bronnen

- Marke, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056231-0562311: correspondentie van Felix Bethune met Jean-Baptiste Bethune.
- Marke, Stichting de Bethune, *05 Felix Bethune (1789-1880)*, nr. 056232: correspondentie van Felix Bethune met Sidonie Bethune.

Secundaire literatuur

- Abrams, L., ‘At home in the family: women and familial relationships’, D., Simonton (red.), *The Routledge History of Women in Europe Since 1700*, Abdingdon en New York, 2006, 14-53.
- Adriaenssens, A., *Van laken tot linnen: De textielhandel Bethune & Fils, tweede helft achttiende eeuw*, doctoraatsproefschrift, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2016.
- Baggerman, A. en Dekker, R., *Kind van de toekomst: de wondere wereld van Otto van Eck 1780-1798*, Amsterdam, 2005.
- Davidoff, L. en Hall, C., *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class 1780-1850*, Londen en New York, 2002.

⁶¹ P., STEARNS, ‘Obedience and Emotion: A Challenge in the Emotional History of Childhood’, *Journal of Social History*, 47 (2014), 609.

- Dekeyzer, H., *Bijdrage tot de biografische schets van Felix Bethune, 1789-1854*, licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Wijsbegeerte en Letteren, 1979.
- Dekker, J., Groenendijk, L. en Verberckmoes, J., 'Trotse opvoeders en kwetsbare kinderen: De pedagogische ruimte in de Nederlanden', J-B., Bedaux en R., Ekkart (red.), *Kinderen op hun mooist: Het kinderportret in de Nederlanden 1500-1700*, Gent en Amsterdam, 2001, 43-60.
- Dekker, R., *Uit de schaduw in 't grote licht: kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek*, Amsterdam, 1995.
- Deslandes, P., *Oxbridge Men: British Masculinity and the Undergraduate Experience 1850-1920*, Bloomington, 2005.
- Earle, R. (red.), *Epistolary Selves: Letters and Letter-Writers 1600-1945* (Warwick Studies in the Humanities), Aldershot e.a., 1999.
- Fletcher, A., *Growing up in England: The Experience of Childhood 1600-1914*, New Haven en Londen, 2008.
- Francis, M., 'The Domestication of the Male? Recent Research on Nineteenth- and Twentieth-Century British Masculinity', *The Historical Journal*, 45 (2002), 637-652.
- Gillis, J., *A World of Their Own Making: A History of Myth and Ritual in Family Life*, Oxford, 1994.
- Goodman, D., *Becoming a Woman in the Age of Letters*, Ithaca en Londen, 2009.
- Goossens, C. en Verberckmoes, J., *Broze levens, krachtige vrouwen: Zussen, moeders en tantes Goubau in de achttiende eeuw* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, 30), Leuven, 2017.
- Groenendijk, L. en Roberts, B. (red.), *Losbandige jeugd: Jongeren en moraal in de Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen en de Vroegmoderne Tijd*, Hilversum, 2004.
- Hoegaerts, J., *Masculinity and Nationhood, 1830-1910: Constructions of Identity and Citizenship in Belgium* (Genders and Sexualities in History), Leuven, 2014.
- Langerart, H., 'Drie eeuwen kinderarbeid in België', H., Langerart en W. Van Hoore, *Made By Children: Kinderarbeid vroeger en nu*, Oostkamp, 2017.
- Levene, A., 'Family Breakdown and the 'Welfare Child' in 19th and 20th century Britain', *The History of the Family*, 11 (2006), 67-79.
- Lipsett-Rivera, S., 'The Emotional Life of Boys in Eighteenth-Century Mexico City', D., Simonton (red.), *The Routledge Handbook of the History of Gender and Urban Experience*, Londen, 2016, 351-361.
- Maddens, N. (red.), *De geschiedenis van Kortrijk*, Tielt, 1990.
- Mangan, J., en Walvin, J. (red.), *Manliness and Morality: Middle-Class Masculinity in Britain and America, 1800-1940*, Manchester, 1987.
- Matthijs, K., *Sociologische en demografische indicatoren van verhuiselijking en emotionalisering van het huwelijk in de 19e eeuw in Vlaanderen*, onderzoeksverslag, KU Leuven, Departement Sociologie, 2002.

- Maynes, M.J., 'Class Cultures and Images of Proper Family Life', D., Kertzer en M., Barbagli (red.), *Family Life in the Long Nineteenth Century 1789-1913* (The History of the European Family, 2), New Haven en Londen, 2002, 195-226.
- Nelson, C., 'Sex and the Single Boy: Ideals of Manliness and Sexuality in Victorian Literature for Boys', *Victorian Studies: A Journal of the Humanities, Arts and Sciences*, 32 (1989), 525-550.
- Peeters, H. (red.), *Vijf eeuwen gezinsleven: liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*, Nijmegen, 1988.
- Puschmann, P., Paping, R. en Matthijs, K. (red.), *Familie en levenskansen in het verleden: historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen en Nederland* (Jaarboek historische demografie 2015), Leuven en Den Haag, 2015.
- Roberts, B., *Sex and Drugs Before Rock 'n Roll: Youth Culture and Masculinity During Holland's Golden Age* (Amsterdam Studies in the Dutch Golden Age), Amsterdam, 2012.
- Rogers, R., 'Culture and Catholicism: France', J., Albisetti, J., Goodman en R., Rogers (red.), *Girls' Secondary Education in the Western World from the 18th to the 20th Century*, New York, 2010, 25-40.
- Rogers, R., *From the Salon to the Schoolroom: Educating Bourgeois Girls in Nineteenth-Century France*, Pennsylvania, 2005.
- Ruberg, W., *Conventionele Correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850*, Nijmegen, 2005.
- Sabbe, D., *J.B. Bethune: promotor van de neogotische beweging* (Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk, XLVI), Kortrijk, 1979.
- Sarti, R., 'Men at Home: Domesticities, Authority, Emotions and Work (Thirteenth-Twentieth Centuries)', *Gender and History*, 27 (2015), 521-558.
- Smith, B., *Ladies of the Leisure Class: The Bourgeoises of Northern France in the Nineteenth Century*, Princeton, 1981.
- Stearns, P., 'Obedience and Emotion: A Challenge in the Emotional History of Childhood', *Journal of Social History*, 47 (2014), 593-611.
- Tilly, L., 'Women's History and Family History: Fruitful Collaboration or Missed Connection', *Journal of Family History*, 12 (1987), 303-315.
- Tosh, J., *A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, New Haven en Londen, 1999.
- Tosh, J., *Manliness and masculinities in nineteenth-century Britain: essays on gender, family and empire* (Women and Men in History), Harlow, 2005.
- Vance, N., *The Sinews of the Spirit: the Ideal of Christian Manliness in Victorian Literature and religious Thought*, Cambridge, 1985.
- Verberckmoes, J., 'Families and emotion in the Spanish Netherlands', B., Van Beneden (red.), *Rubens in Private: The Master Portrays his Family*, Londen, 2015, 122-131.
- Wolff, L., 'Childhood and the Enlightenment: The complications of innocence', P., Fass (red.), *The Routledge History of Childhood in the Western World*, Londen en New York, 2013, 78-99.